

נאמן הבית ואיש המידות

(שנה למותו של דוד כנעני)

צעיר מכפי גילו בפניו, גמוגו ובתגובותיו. כהן מן הכריא, איש קיבוץ בליבו ובנפשו, ממשיך מפעלם של ראשונים ומהדיר את כתביהם, אך אוזנו כרויה לרחשי ליבם של בני התשחורת, ער ופתוח לורמי-מחשבה חדשים, רגיש לתחוזה ולתמורות המתחוללות מסרוב ומרוחק, לא התגדר באוהלה של תורה אתה, לא קיבל הלכות פסוקות, ותמיד גרס, כי הספק הוא מיילדה של האמת. מרצו זרם באפיקים שונים והשקה שדות יצירה רבים, אך בלכתו בגדולות לא זלול בפכים קטנים, בכבודו של כל אדם, ושעת עבודה בתורנות היתה חשובה בעיניו כשעת הרצאה מעל הקתדרא או ככתיבת מסה ספרותית.

הביקורת הספרותית היא התחום שבו נתגלה במיטב יכולתו. בתחושה פיוסית דקה ומתוך היבטים גרחבים יותר של אוסקי תקופתם, בחן את מקורות שירתם של א.צ. גרינברג, א. שלונסקי ונ. אלטרמן, החקקה אתרי מעשה-המרכבה של יצירותיהם: "היסוד התר-אסראלי-משחקי", "הרביקות בחיים" — על קו הקצ"ו-המיפגש הרחב עם העולם" בשירתו של אלטרמן, "רציפות החוויה" ו"הזכרון הפנימי" ככל שלבי הת-פחחותו של שלונסקי, "מסה גדולה התמחה בעושר-נושאים וריבוי-פניה", "הנסתרות והנגלות", וכיחודי-אופייה של הפרוזה העגנונית, שלימים יקדיש לה עיונים מפורטים ומנוגראפיה לדמותו של הסופר-האמן, מתוך מגע קרוב עמו. לפי דרכו הוא מגיע אל המסקנה המפתיעה: "הסיטואציה של גרינברג, או שלונסקי או עגנון היתה אחת: כולם גיצבים בצומת זמנים ושואלים לנחיבות עולם, יודעים את הבדידות הגדולה, את הנחלים והולכים למי-האבדון, את הרעב האכזרי לאמונה ובטחון. סיטואציה זו נדחקה לתוך יצירותיהם ועוצבה על ידם באמצעים אמנותיים שונים מאוד — אך היא אינה המצאה שרירותית שלהם... זמנם חורם עשו — דור רב-התסוכות והרה-חידושים בתולדות ישראל, שונים הם רק הפתרונות שהגיעו אליהם, כל אחד בדרך נפתלה וארוכה, עם הרבה תחנות-ביניים". בניתוח יצירתו של ה. הזו הוא מעלה את ה"אנטיגומויות" שבמהותה, אי-התואם שבה בין חלום הגאולה וההווה הגלותית הזעיר-בורגנית, בין "חזון וצלי קדירה", במסות מעמיקות עומד הוא על כפל משמעותה של יצירת ס. יזהר ("בשיירה ובצידה"), ש"סודה במויגה האורגנית של אלמנטים נוגדים" ועל הפרובלימטיקה של הסר-סורת ההיסטורית בעברית.

דוד כנעני לא שקט על שמריו ולא נרתע מבדיקת המושגים וקני-המידה הספרותיים המקובלים עליו. מגילוי ה"פנים" האידיאיים והפסיכולוגיים שביצירה הוא חותר אל הרבדים הסוציולוגיים השקועים בתשי-חיתן של יצירות מופת, שמהם אתה למד על ה"מיקרוסטרוקטורה" של היי החברה, על דקמת היחסים היומיומיים שבין אדם לחברו ובין אדם למקום (תרתי משמע), בין איש לאשתו, בין הורים לבניהם, בין דור לדור; דהיינו אותם מרכיבים של "עצם החיים", הקובעים במהלכם האיתן ובהתחד-שותם, הנחפסים בעין האמן אך חומקים בדרך כלל מעינו של ההיסטוריון שעיניו נתונות ל"קווים הגדר-לים", חובקי ורעות עולם.

ניתוק "הרציפות האורגנית" בחיי האומה על ידי השואה מפנה את ליבו של ד. כנעני לתא היסודי של החברה, לחקר המשפחה היהודית והתמורות שחלו, ועודן מתחוללות, בה. בחקר זה ביקש להתרכז לאחך סיום האנציקלופדיה על נושאים האוניברסאליים. כי מהקרו על יחס העלייה השנייה לדח עמד בעיקר על "שורשיהם" של תלוצי תנועת הפרעלים המורשת שהניאו אתם מבית-אבא. "מבית" — אסופת מסותיו האחרונה — "ענינה הבית היחודי על משמעויותיו השונות — בית שהוא בית משפחה, בהארה ספרר-תית, בית שהוא חצר בווארשה, בטרם שואה (מסה מצויינת בתיאור הריאליה של החצר והדמויות המאכלסות אותה ובחן הלירי השפוך עליה), בית שהוא קיבוץ, בית מירות", "בית מידות" כונה קובץ מאמריו לשאלות הקיבוץ. דומני שכאן נעוץ המניע הפנימי למחקר ששקד עליו בשנותיו האחרונות: לא רק הארת תהליכים חברתיים ועבודות חיים אובייקטיביות אלא השאיפה לשילובו ההרמוני של התא המשפחתי כתא יסודי בבניין הבית הקיבוצי, להיות מחולל מהפסה בחיי אנוש ועם זה מנהיל מידות וערכים, נכטי-צאו-ברזל של תרבות העם, לדורות הבאים.

דניאל בן נחום

הרבה שנים תהיתי על כבשונו של ידידי כאח לי דוד כנעני. הוא עמס על שכמו משאות כבדים מצווא, שלא היו לפי כוחו של אדם אחד, ואפילו בעל כושר-פעולה כמהו. אך עשה זאת, כביכול, בקלות גראציוזית, בגחמה חגיגית ובחיוך מצודד, המפרק את נשקו של איש-שיחו, ואפילו בא הלה אליו מלא טענות כריסון, מטה את ליבו להסצו, למטרה אשר לפניו. יותר מעשרים שנה היה עורכת ומעצבה של האנציקלופדיה למדעי החברה, מפעל-אדירים שהקיף את כל מדעי-האדם, המכונים מדעי-רוח — דעת החברה האנושית בהסתתורה מימים קדומים ועד היום הזה, תולדותיה ומאבקה, התלכודיות העפלו-תיה, דעת עם ישראל וארץ ישראל לתולדותיהם ולתקופותיהם, "אוצר ערכים מהעמי הסוציולוגיה, מדעי המדינה, כלכלה, היסטוריה כללית ויהודית, חוק ומשפט, חינוך חרמי מחשבה", לרבות "ערכים שצל גבול מדעי הטבע, תוך הדגשת האספקט החבר-חיי (מן ההקדמה לאנציקלופדיה), בששת הכרכים הגדולים שותמו עשרות עורכי מדורים, מדענים מובהקים ובעלי תריסים, ומאות תרמו להם, בכוחם, איש איש בתואמו ובמקצומו, אלפי ערכים, רוד כנעני גיצח על כל העבודה העצומה הזאת, וירו ודירבן, יעץ ונמלך, משך למפעל ושיכנע רבים לתת לו יי, חיוך ואיון, שקל והכריע, שקד בעריכה ובהגהה על כל פרט קטן, על "אכין" ו"רקין", תוך עבודת צוות נפלאה טבע באנציקלופדיה את ועתמו האישי, בהכניסו את שפע החומר העשיר לדפוסים

דוד כנעני

אהידים ולמסגרת מתואמת, כוללת, ללא הגומה גיתן לומר שבכל אחד מעמודיה — קרוב לששת אלפים במספר — יש טיפה מחלבו ולשדו, מגילויי שקידתו הבלתי-יגלאית, טעמו ושאר-רוחו, בתנאים אקאדמיים מתוקנים נעשית עבודה כוז על ידי סגל של מדענים, כשלשירותם מוכנים ציוד משוכלל, מקורות מעודכנים ועזרה טכנית רבה. לעומת זאת — מה דלים, ולעתים אף מאכזבים, היו אמצעי העזר שעמדו לרשותו של העורך הראשי שלנו בחוד עבודתו הצנוע.

בשבתו על הכרך האחרון, כרך המילואים, נתגלו בו סימני עיימות וחשישות שהדאיגו את בני משפחתו וחבריו הקרובים, הוא לא נכנע להן, לא מיתן את קצב עבודתו למרות אזהרות רוסאיו, כשלנגד עיניו מרחפות תוכניות של עבודות חדשות, שהגה בהן משכבר, לאתר סיום מפעלו המנומנטאלי כרע-גפל באותה כעץ שנגדע לפתע, אף כי ייסורי גסיסתו ארכו חודשים ארוכים, רק בחיוך קל בקצות שפתיו או בלחיצת-יד יכול היה לענות לחבר שבא לבקרו על ערש דווי.

גם כשהגיע לעצה וכה לנחת גכדים, דאגות הכלל והפרט, כדרך העולם, חרשו קמטים במצחו, נראה